

ZENOVIE PÂCLIȘANU DESPRE RAPORTURILE ROMÂNILOR CU CALVINISMUL ÎN VEACUL AL XVII-LEA: REEVALUĂRI ISTORIOGRAFICE

ZENOVIE PÂCLIȘANU ÜBER DIE BEZIEHUNGEN MIT DEM KALVINISMUS IM XVIII-TEN JH.: HISTORISCHE NEUSCHÄTZUNGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser der Nachforschung verwertet aus der Sicht einiger historiographischen Neuschätzungen die Meinungen des griechisch-katholischen Priesters und Historiker Zenovie Pâclișanu (1886-1957) betreffend die Interferenzen der Rumänen mit dem Calvinismus aus Siebenbürgen im XVII-ten Jh. Seine historische Abhandlung kann in drei Etappen, zwischen denen eine dialektische Verbindung existiert, strukturiert werden: a) die erste Etappe (das zweite Jahrzehnt des XIX-ten Jh.) als Artikeln und Studien in der Zeitschrift *Cultura creștină* (Blaj) veröffentlicht wurden; b) die zweite Etappe, seine Dissertation an der Wiener Universität für den Erhalt des Dokortitels (Theologiehochschule der Universität). Seine Doktorarbeit hatte den Titel *Relatio Rumenorum e terris coronae Sancti Stephani ad reformationem saec. XVI et XVII*; c) die dritte Etappe, gegründet auf die ersten Kapitel aus der *Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche*, Fragmente aus dieser Synthese wurden im achten und neunten Jahrzehnt des XX-ten Jh. in den Zeitschriften *Buna Vestire* (Rom) und *Perspective* (München) veröffentlicht.

Die von Zenovie Pâclișanu unterschriebene Abhandlung dessen Problematik vorher skizziert wurde, macht sich durch moderierte Betrachtungen, Zuneigung gegenüber der nationalen Geschichte, Objektivität und bürgerliches Gefühl bemerkbar. Gestellt neben den historiographischen Bemühungen von Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Stefan Meteș u.s.w., die Abhandlung des Priesters und des Historikers Zenovie Pâclișanu ermöglicht ihm neben den anderen rumänischen Historikern der Reform zu setzen.

Dacă încercăm să discutăm, din perspectiva unor reevaluări istoriografice¹, opțiunile istoricului Zenovie Pâclișanu asupra raporturilor românilor cu calvinismul în veacul al XVII-lea, trebuie să precizăm, din capul locului, că suntem în fața a trei etape în discursul său istoric. O primă etapă o constituie articolele și studiile de mai mică întindere, publicate la Blaj, în deceniul 2 al secolului trecut², în care a cercetat diferite raporturi ale românilor transilvăneni cu Reforma în veacurile XVI-XVII (în epoca principilor Ioan Sigismund și Gabriel Bethlen până la unirea cu Biserica Romei).

O altă etapă în evoluția efortului istoriografic, din care nu lipsesc conotații academice, este constituită din disertația alcătuită la Viena, în 1912, în vederea obținerii titlului de doctor în Istorie, la Facultatea de Teologie a Universității³. Candidatul se găsea aici în calitate de „clericus archidioecesis Alba Iuliensis et Fogarasiensis, membrum instituti caes[arii] reg[ii] ad S[anctum] Augustinum” și a pregătit, sub conducerea profesorului Colestin Wolfsgruber, lucrarea *Relatio Rumenorum e terris coronae S[ancti] Stephani ad reformationem saec. XVI et XVII*. Disertația, care va fi susținută la 4 decembrie 1916, dezbate în principiu aceleași chestiuni privitoare la relațiile românilor ardeleni cu calvinismul în veacul al XVII-lea ca cele publicate în revista blăjeană, alcătuite doar într-o formă academică și într-o altă structură redacțională.

Informații prețioase asupra subiectului propus spre cercetare se află, prin excelență, în Caput III. *Relationes Rumenorum usque ad Gabrielem Bethlen (1571-1613)*; Caput IV. *Relationes Rumenorum ad reformationem tempore principis Gabrielis Bethlen (1613-1623)*; Caput V. *Relationes*

¹ Iacob Mârza, *Discurs istoric contemporan: Zenovie Pâclișanu (1886-1957)*, ms.

² Zenovie Pâclișanu, *Câteva date despre preoții româno-calvini (1-2)*, în *Cultura creștină*, Blaj, I, 2-3, 1911, p. 44-49, 68-74; idem, *Documente privitoare la istoria bisericii române aflate în arhiva parohiei reformate din Făgăraș*, în *ibidem*, I, 9, 1911, p. 285-292; idem, *Legăturile românilor ardeleni cu Reformațiunea în veacul al XVI-lea (1-3)*, în *ibidem*, I, 16-18, 1911, p. 518-523, 554-557, 583-587; idem, *Biserica românească și calvinismul de la moartea lui I. Sigismund până la urcarea pe tron a lui Gabriel Bethlen*, în *ibidem*, I, 19, 1911, p. 614-618; idem, *Biserica românească și calvinismul sub principele Gavrilă Bethlen (1613-1629)*, în *ibidem*, II, 3, 1912, p. 64-70; idem, *Biserica românească și calvinismul de la moartea lui Gabriel Bethlen până la Unirea cu Roma*, (1-2), în *ibidem*, II, 6, 7, 9, 1912, p. 167-178, 259-266; idem, *Partea românilor din Principate în lupta ardelenilor contra Reformațiunii*, în *ibidem*, II, 1912, p. 322-327.

³ Universitätsarchiv Wien, Theologie, Dis. 896/1912.

*Rumenorum ad calvinismum a morte Gabrielis Bethlen usque ad Unionem; Caput VI. Partes rumenorum e Moldova et Valachia in pugna Trassylvaniensium contra reformationem; Epilogus*⁴.

A treia etapă, și ultima de fapt, în discursul istoric al lui Zenovie Pâclișanu asupra raporturilor românilor ardeleni cu calvinismul în secolul al XVII-lea se centrează pe primele capitole din *Istoria Bisericii Române Unite*. Publicată de Flaviu Popan⁵ și de Octavian Bârlea⁶, sinteza ne interesează în contextul de față prin conținutul constatărilor în manieră pozitivistă, în care abordează difuzarea Reformei în Transilvania, raportul dintre luteranism și români, situația în epoca principelui Gabriel Bethlen până la Unirea unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei⁷. Cu un rol important în evoluția discursului național asupra Unirii religioase, după cum au stabilit cercetări mai recente⁸, *Istoria Bisericii Române Unite* demonstrează convingător câteva din caracteristicile scrisului lui Zenovie Pâclișanu. Ne gândim de pildă la echilibrul rațional al opiniilor sale, care nu s-au identificat cu polemica nedemnă de scopul național al demersului, elaborarea unor cercetări temeinice bazate pe investigații de arhivă și pe decantarea unei vaste bibliografii, valorificarea componentelor naționale ale istoriei românilor, respectul față de adevărul istoric și în ceea ce privește mărturia documentară etc⁹. Din acest punct de vedere sunt interesante sugestiile lui Zenovie Pâclișanu asupra evitării apologeticii în vederea istoriei realitate, cu privire directă asupra Unirii religioase, care trebuie interpretată ca o parte integrantă a răspândirii catolicismului în zonele locuite de români. Proces istoric de durată, care trebuie discutat din perspectiva istoriei reale și scos din zona eroică, Unirea religioasă cu Biserica Romei răspunde, din multe puncte de vedere, sugestiilor metodologice publicate de istoric în deceniul 2 al secolului trecut¹⁰. Avem în vedere metoda și concepția folosite de cercetătorul avizat, preot, diplomat și membru corespondent al Academiei Române.

Fenomenul religios pus în discuție de Zenovie Pâclișanu, căruia i-a consacrat o sinteză la îndemâna unui remarcabil suport documentar¹¹, trebuie să ne îndrepte, dacă vom căuta adevărul istoriei – în măsura în care ne va fi accesibil – către „[...] întregul complex de motive, care au determinat importanța schimbare a credinței mărturisite până la începutul veacului al XVIII-lea de neamul nostru, [...]”¹². Dintr-o astfel de perspectivă istoriografică trebuie abordată tematica studiului de față, care este în concordanță cu problematica propusă spre discuție de Fundația „Pro Oriente”, la cea de a doua întâlnire asupra Unirii religioase a unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei¹³.

Raporturile românilor cu calvinismul în secolul al XVII-lea trebuie integrate, chiar la nivelul unei reevaluări istoriografice, în politica monarhiei feudale în Transilvania la mijlocul perioadei. Căci istoria realitate a epocii include, după cum s-a stabilit, politica Principatului transilvănean înclinată spre prozelitism în cadrul unei orientări diplomatice de dimensiuni central-sud-est europene; suita diplomelor privilegiate acordate bisericii ortodoxe, inclusiv Mitropoliei Ardealului și preoțimii cu consecințe importante pentru statutul slujitorilor bisericii, văzând emanciparea din iobăgie, într-un moment în care Contrareforma era deosebit de activă în această parte a continentului; inovațiile de natură dogmatică și subordonarea Mitropoliei Ardealului superintendentului calvin vizau, în ultimă instanță, întărirea Reformei aici, în efortul mai amplu de calvinizare a comunităților românești editarea

⁴ *Ibidem*, f. 54r-60r, 61r-68r, 68r-105r, 105r-116r, 116r-121r. O cercetare comparativă a textelor publicate în *Cultura creștină* și conținutul capitolelor din disertație va fi de natură să ne demonstreze conținutul discursului cu care Zenovie Pâclișanu s-a prezentat în fața Comisiei Facultății de Teologie de la Universitatea din Viena, dacă a renunțat la o anumită parte a documentației folosită inițial ori a adăugat alte informații și a reformulat unele concluzii. Vezi și Andreea Mărza, *Teza de doctorat în Istorie a lui Zenovie Pâclișanu (Traducerea capitolului V)*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești Arheologie-Istorie-Muzeologie*, Alba Iulia, 7, 2001, p. 210-227.

⁵ *Bună Vestire*, Roma, XI, 3-4, 1975, p. 21-94; XV, 1-2, 1976, p. 13-66; XV, 3-4, 1976, p. 11-46; XVI, 1-2, 1977, p. 25-74; XVI, 3-4, 1977, p. 5-115; XVII, 1, 1978, p. 23-68.

⁶ *Perspective*, München, XIV-XVI, 53-60, 1981, 1993, p. 19-195.

⁷ *Bună Vestire*, XIV, 3-4, 1975, p. 23-34, 34-41, 42-60, 60-90, 91-94.

⁸ Iacob Mărza, Remus Câmpeanu, *Secvențe istoriografice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 212-214.

⁹ Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca, „P.U.C”, 2003, p. 164-172.

¹⁰ Zenovie Pâclișanu, *Cum ar trebui scrisă istoria Unirii*, în *Cultura creștină*, V, 9, 1915, p. 271-274.

¹¹ Cf., de pildă, Iacob Mărza, *Aspecte ale sursologiei în Istoria Bisericii Unite de Zenovie Pâclișanu*, în *300 de ani de la Unirea bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*. Coordonatori Gheorghe Gorun și Ovidiu Horea Pop, Cluj-Napoca, 2000, p. 297-306; idem, *Zenovie Pâclișanu – L'Histoire de l'Eglise Roumaine Uniate. XI. Organisation de l'Eglise Roumaine*, în *Transylvanian Review*, VI, 3, 1997, p. 56-69.

¹² Zenovie Pâclișanu, în *Cultura creștină*, V, 9, 1915, p. 274.

¹³ Stiftung „Pro Oriente”, Wien, am 5 November 2002, An alle Mitarbeiter/innen am Forschungsvorhaben zur Union in Siebenburgen, 3 S.

și difuzarea unor cărți în limba poporului și răspândirea lor în medii românești, fenomen care a facilitat calvinismului o difuzare fără precedent; rezistența antic Calvină cauzează o adevărată resurrecție teologică, în genul cărții *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, moment care trimite și la raporturile cu românii din afara arcului carpatic; politica principelui de-a impune condiții calvinizante, în care un rol important i-a revenit superintendentului; funcționarea Mitropoliei Ardealului, fără să se renunțe la unele formule instituționale și dogmatice calvinizante, care a stimulat inițiative diplomatice și apariția unei elite ecleziastice românești¹⁴. De fapt, situația ilustrează o interesantă putere de selecție organică, în contextul inițiativelor de calvinizare a românilor venite din partea autorității princiare cu sediul la Alba Iulia¹⁵.

La îndemâna unui anumit strat istoriografic, Zenovie Pâclișanu studiază relațiile românilor cu calvinii în secolul al XVII-lea, în lumina noului spirit critic și a unui „localism creator”¹⁶, în contextul unei atmosfere în care munca istoricului român era incomodată de ideologia comunistă¹⁷ (dacă ținem seama de faptul că sinteza a fost finalizată în deceniul 5 al secolului al XX-lea). Din acest punct de vedere este tratată rațional și în raport direct cu informațiile de care dispunea până în deceniul 3 al secolului al XVII-lea epoca până la moartea lui Gabriel Bethlen. Este perioada în care se observă, în raport direct cu personalitatea principelui participant la războiul de 30 de ani, o politică religioasă în care calvinismul n-a atins cotele exclusivismului și intoleranței. Așezarea lui Teofil în fruntea episcopiei românești a Bălgradului (1614) și mai ales, conținutul diplomei de numire indică de fapt îndatoririle preoților (de la episcop și protopop până la preot) pentru a vedea de bunul mers al Bisericii și a îndrepta moravurile românilor. În același spirit pozitivist istoricul interpretează și alte documente oficiale emane de cancelaria Principatului (diploma din 1 iunie 1623) ori dialogul pe calea corespondenței cu patriarhul Chiril Lukaris (1629)¹⁸.

Pe linia unei cercetări echilibrate se prezintă și capitolul următor, care privește perioada de la moartea principelui Gabriel Bethlen până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Istoricul Zenovie Pâclișanu surprinde, în tonul aceluiași judecăți echilibrate bazate pe valorificarea unor prețioase surse documentare și la îndemâna câtorva instanțe istoriografice pertinente, efortul de calvinizare a Bisericii românești cu mijloace destul de violente (care amintesc de epoca anilor 1566-1771, când era principe Ioan Sigismund). A fost perioada în care superintendentul Ștefan Katona Geleji (6 iunie 1633-12 decembrie 1649) a cultivat o politică de reformare a Bisericii și de limitare a autorității ierarhului (editarea unor cărți care răspândeau doctrina calvină; partajarea teritoriului eparhiei române; degradarea episcopilor și transformarea lor în auxiliari ai superintendentului). Din acest punct de vedere convingătoare rămân, în opinia lui Zenovie Pâclișanu, condițiile impuse de superintendent candidatului la scaunul episcopal, Meletie. De fapt, aceste condiții vor constitui, până la un anumit punct al demonstrației istorice, firul roșu al politicii principilor ardeleni față de Biserica românească, vizând nu numai aspectele organizatorice ale instituției ci și probleme de dogmă. Aici trebuie să găsim esența celor 24 de condiții impuse de superintendent capului Bisericii românești, comentate cu pertinență de Zenovie Pâclișanu.

Politica de calvinizare a românilor continuă și în deceniul 5 al secolului al XVII-lea, în perioada păstoririi lui Ilie Iorest și Simion Ștefan. Zenovie Pâclișanu insistă, în cadrul unei cercetări istorice, bine conduse, asupra activității superintendentului calvin, care cunoaște momente de violență și de declin. Din acest punct de vedere cercetătorul a examinat diploma de numire a lui Simion Ștefan (10 octombrie 1643) și condițiile impuse de superintendent în spiritul aceleiași politici calviniste (condiții semnate de mitropolit la 3 martie 1643). Suntem în epoca în care, alături de aceste 14 condiții ce trebuiau respectate de preoți, se urmărește modificarea ceremonialului Bisericii românești și, până la un moment dat, universul ei dogmatic. De altfel, vlădicul român devine un simplu reprezentant al superintendentului. Fără aprobarea acestuia nu se putea întreprinde nici o acțiune mai importantă care viza Biserica românească¹⁹. Politica de calvinizare, înțeleasă de istoricul Zenovie Pâclișanu ca o

¹⁴ Vezi detalii în *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 262-266.

¹⁵ Iacob Mârza, *Dialog cu Europa clasică*, în *Psaltirea de la Alba Iulia 1651* tipărită acum 350 de ani sub păstorirea lui Simion Ștefan, Mitropolitul Ardealului, și văzând din nou lumina tiparului cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei, Alba Iulia, „Reîntregirea”, 2001, p. 11-20.

¹⁶ Vezi Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p. 169-170.

¹⁷ Pompiliu Teodor, *Scena istoriografică română postbelică*, I-II, în *Apostrof*, Cluj, I, 3-4, 5-7, 1990.

¹⁸ Zenovie Pâclișanu, în *Bună Vestire*, XIV, 3-4, 1975, p. 55-60.

¹⁹ *Ibidem*, p. 65-70.

„acțiune de destrămarea a Bisericii românești”, înregistrează și alte forme de manifestare, dacă ne gândim la traducerea și tipărirea unei cunoscute cărți, de genul *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648 – proces urmărit îndeaproape de superintendent –, fără să oțimem, *Catechismul calvinesc*, tradus de Ștefan Fogarasi, 1640. Reacția românilor contra ofensivei culturale, susținute de principe, superintendentul și cercurile oficiale din capitala Principatului, s-a concretizat și în apariția unor cărți de genul *Evanghelia învățătoare*, Govora, 1642, *Cazaniile* mitropolitului Varlaam al Moldovei, Iași, 1643, și desigur, *Evanghelia învățătoare*, Deal, 1644, respectiv *Răspuns la Catechismul calvinesc*, Iași, 1645. Editarea unor cărți, în cadrul mai vast al programului princiar cât și reacția lumii ortodoxe, prin apariția unor răspunsuri la provocările culturale ale cercurilor princiare trebuie înțelese ca elemente constitutive ale unui dialog, cu nebănuite consecințe asupra viitorului Bisericii românești, care, cu toate manifestările violente ori calme, au contribuit, în cele din urmă, la modernizarea și maturitatea instituției bisericesti²⁰.

Zenovie Păclișanu urmărește, în cadrul unei judecări de valoare echilibrate asupra relațiilor dintre români și în veacul al XVII-lea, epoca principelui Gheorghe Rákoczy II, când politica de calvinizare nu înregistrează nici o schimbare față de Biserica românească și mitropolitul Simion Ștefan. La epoca păstoririi acestuia se raportează de regulă tipărirea a două cărți, care n-au fost străine de doctrina calvină: *Noul Testament*, 1648 și *Psaltire*, 1651. Însă, soarta spirituală a acestor două tipăriri, cu un rol deosebit în modernizarea culturii românești din Transilvania, au estompat intențiile politice și teologice urmărite de cercurile princiare²¹.

Una din cele mai interesante părți ale discursului istoric al lui Zenovie Păclișanu este dedicată perioadei mitropolitului Sava Brancovici, poate și datorită „planului cultural” impus de cercurile princiare: editarea de cărți românești și îngrijirea unor școli²², care trebuiau să îndeplinească un rol aparte în reformarea Bisericii. Grăitoare ar fi, din acest punct de vedere, condițiile din diploma principelui Mihail Apafi (23 aprilie 1662), când Sava Brancovici este numit pentru a doua oară în fruntea Mitropoliei. În aceeași ordine de idei istoricul interpretează activitatea școlii românești de la Făgăraș, patronată de Susana Lorántfy (statutele din 3 aprilie)²³, socotită din perspectiva istoriografiei pozitiviste ca un suport în politica de calvinizare a Bisericii românești și unul din cele mai interesante momente din istoria învățământului românesc din Transilvania, la granița dintre tradițional și modern²⁴. De altfel, Zenovie Păclișanu abordează și alte aspecte de politici de calvinizare din epoca lui Sava Brancovici, ilustrate prin conținutul diplomei din 20 februarie 1669 (de pildă, raporturile dintre mitropolit și superintendentul calvin, aspecte organizatorice și de dogmă privitoare la Biserica românească etc.); diploma de numire a lui Varlaam din 10 aprilie 1686, în care principele Mihail Apafi I își expune ideile directe ale politicii față de Biserica românească; reorientarea politicii princiare de calvinizare a românilor în epocă. Situația trebuie raportată la un anumit context politic marcat de slăbirea puterii turcești și de evidențierea în istoria continentului a catolicismului austriac²⁵, etapă reflectată și de conținutul unei tipăriri de la Alba Iulia, *Ceasloveț*, 1687.

Metoda și concepția lui Zenovie Păclișanu, în care alternează elemente ale discursului pozitivist dar și spirit critic, caracteristic istoriografiei românești din epoca interbelică, se observă cu claritate în paragraful final al capitoului, care se încheie cu o întrebare, din care nu lipsește un anumit retorism: *Pentru ce nu a isbutit Reforma între români?*²⁶ Raportate la anumite repere politice din istoria Principatului, declinul puterii turcești pe plan european după victoria creștinilor la asediul Vienei (1683) cât și acțiunile războinice ale împăratului Leopold I care a cucerit Buda și intrarea în 1686, în Ardeal, a trupelor lui Carol de Lotharingia, concluziile istoricului român ni se par destul de echilibrate, chiar dacă pe undeva unilaterale: „Cu Românii lucrurile s-au petrecut invers: autoritatea

²⁰ *Ibidem*, p. 71-75.

²¹ Pentru semnificația culturală, teologică și politică a tipăririlor, a se consulta studiile introductive care preced edițiile academice. *Noul Testament* tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei. Reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba Iuliei, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988; *Psaltirea de la Alba Iulia 1651* [...].

²² Zenovie Păclișanu, în *Bună Vestire*, XIV, 3-4, 1975, p. 81-82.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cf., de pildă, Nicolae Albu, *Istoria învățământului din Transilvania până la 1800*, Blaj, „Lumina”, 1944, p. 63-76; *Istoria învățământului din România*. Vol. I (de la origini până la 1821), București, Editura didactică și pedagogică, 1983, p. 138-140.

²⁵ Zenovie Păclișanu, în *Bună Vestire*, XIV, 3-4, 1975, p. 85-89.

²⁶ *Ibidem*, p. 91-94.

Statului, principe și dietă, au impus dânsule părăsirea ortodoxiei românești și părăsirea nu s-a produs nici sub presiunea amenințărilor nici sub influența mirajului beneficiilor și privilegiilor. Acțiunea de <reformare> a bisericii românești, încercată cu toate mijloacele morale și materiale de care dispunea stăpânirea țării, s-a frânt de rezistența mută, liniștită și sigură a poporului nostru”²⁷.

Judecata istorică echilibrată, dublată de bun simț și realism, se observă și după cum cântărește, la nivelul unui anumit orizont istoriografic, cauzele care explică până la un anumit punct de vedere, insuccesul Reformei printre români: lipsa de experiență misionară a celor care au propagat ideile calvinismului între românii ardeleni; atașamentul românilor față de cultul sfinților, icoanelor și al crucii, credința într-un Dumnezeu atotputernic, chiar dacă nu înțelegeau fondul dogmatic al credinței (și din cauza limbii în care se ascultau slujbele); sprijinul acordat de cercurile ortodoxe din Țara Românească și Moldova românilor ardeleni, starea de incultură în care se găseau masele de credincioși ortodocși; atitudinea arogantă a multor reprezentanți din ierarhia bisericească față de credincioșii de rând care se aflau la baza piramidei sociale; raporturile din cadrul Bisericii ortodoxe din Ardeal, mai ales între preoțimea de rând și credincioși; starea materială și socială modestă a preoților români, care se apropia de situația credincioșilor de rând; fără a avea o cultură teologică și nepreocupați de probleme înalte de metafizică, românii au dovedit, ca și alte popoare europene de altfel, o interesantă și bogată viață sufletească, raportată la multe mituri și simboluri cu rădăcini în textele sfinte și într-o îndepărtată tradiție bisericească²⁸ etc.

Viziunea lui Zenovie Pâclișanu asupra raporturilor românilor cu calvinismul în veacul al XVII-lea, din perspectiva unor reevaluări istoriografice, ar câștiga în profunzime, dacă încercăm să vedem în ce măsură a fost acceptată sau nu, cu elementele ei moderne dar și tradiționaliste, de unele orientări în cercetarea istorică din România contemporană. La acest nivel istoriografic vom apela doar la trei exemple. Sinteza consacrată trecutului Bisericii Ortodoxe Române, alcătuită de Pr. Mircea Păcurariu, din care ne interesează volumul 2 (dedicat secolelor XVII-XVIII)²⁹, citează în câteva rânduri unele contribuții ale lui Zenovie Pâclișanu, fără să-și însușească decât uneori practic rezultatele constatărilor sale, așa cum sunt expuse acestea în cunoscuta cercetare³⁰.

În acest timp, dr. Octavian Bârlea, într-o cercetare mai amplă dedicată, Unirii religioase³¹, utilizează într-o formulă istoriografică personală mai mult colecții de documente, unde sunt informații asupra fenomenului cercetat – are preferințe pentru Nicolaus Nilles –. Distinsul teolog de la München folosește sinteza lui Zenovie Pâclișanu la un moment dat³². El dovedește, și de data aceasta, gândire sintetică, suficientă logică și inventivitate (suplinitoare pentru unele lacune documentare), apropiindu-se la un moment dat de câteva concluzii stabilite de Zenovie Pâclișanu³³, căruia îi datorează foarte mult sub raport istoriografic.

Reprezentantă a tinerei generații de istorici dr. Ana Dumitran ne-a oferit, recent, o interesantă teză de doctorat, în care apelează în câteva rânduri și la constatările lui Zenovie Pâclișanu, dedicată binomului confruntare-interferență la ortodocșii și calvinii din Transilvania secolelor XVI-XVII. Aprecierile asupra istoricului român merită reproduse: „Spirit irenic prin excelență, el a reușit să se ridice deasupra sentimentului de repulsie față de celelalte confesiuni creștine și să alcătuiască, cel puțin pentru secolul al XVII-lea, un tablou în care au fost restituite și părțile luminoase, accentul pe progresul realizat de Biserica românească ardeleană în această perioadă fiind evident. Din păcate principala sa operă, sinteză de istorie a Bisericii Unite a rămas în manuscris până în 1975, chiar și atunci fiind publicată într-un periodic greu accesibil cercetătorilor români. Viziunea sa, impregnată de modernitate și de spiritul laic, rămânând în umbră, istoriografia românească în ansamblu a fost văduvită de un esențial element de raportare, care ar fi stimulat cu siguranță, în sens pozitiv, abordarea segmentului de istorie ecleziastică în cauză”³⁴. Investigația mai sus menționată, care se remarcă prin modernitate metodologică și utilitatea discursului istoric asupra unei problematice incitante, apelează,

²⁷ *Ibidem*, p. 91.

²⁸ *Ibidem*, p. 92-94.

²⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe Române*, vol 2 (sec. XVII-XVIII), București, 1994, p. 77, 195 sqv.

³⁰ *Ibidem*, p. 61-78, 79-93.

³¹ Octavian Bârlea, *Unirea Românilor (1697-1701)*. – *Die Union der Rumänen (1697-1701)*, în *Îndreptar*, XIII, 49-50, 1990, p. 1-91.

³² *Ibidem*, p. 36, 50.

³³ Vezi aprecieri pertinente asupra ductului istoriografic al Dr. Octavian Bârlea la Remus Câmpeanu, *op. cit.*, p. 190-196.

³⁴ Ana Dumitran, *Ortodocși și calvini în Transilvania secolelor XVI-XVII. Confruntare și interferență*. Teză de doctorat. Conducător științific: Dr. Paul Cernovodeanu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, 2002, p. 23.

nu o dată, la rezultatele cercetărilor lui Zenovie Pâclișanu. Istoricul recunoaște, direct ori indirect, progresul înregistrat de Biserica românească în secolul al XVII-lea, cu toată politica de calvinizare susținută de principe și cercurile oficiale de la Alba Iulia.

Transformările spirituale înregistrate de Principatul transilvănean în veacul al XVII-lea explică, din multe puncte de vedere, ofensiva calvină, într-o etapă în care catolicismul obține un reviriment, religia ortodoxă rămânând în continuare tolerantă. Este epoca în care viața religioasă în Principat apare diferit, sub aspect confesional, în raport direct cu starea materială și cu nivel scăzut de cultură al credincioșilor. Totodată, difuzarea culturii prin limbile vernaculare, în cadrul aceleiași politici, dovedește atașamentul religios al unor comunități rurale, cu raportări directe la nivelul religiei populare. Astfel de concluzii fixează istoricul Zenovie Pâclișanu. În fond, suntem în fața unui aspect al politicii absolutiste la nivelul Principatului³⁵, cu forme de manifestare ale calvinismului prin biserică și școală. Ne găsim în perioada în care se observă pătrunderea pe verticală, în societatea transilvăneană, a instrucției oamenilor prin școală³⁶, într-un dialog mental cu Europa civilizată, care a cunoscut experiența binefăcătoare a Umanismului și Reformei. Aceasta explică și intensificarea producției de carte din Ardeal, centrul tipografic de la Alba Iulia fiind reprezentativ din acest punct de vedere³⁷. În fine, raporturile românilor cu calvinismul în veacul al XVII-lea, așa cum rezultă – direct ori indirect – din discursul istoric al lui Zenovie Pâclișanu, trebuie atașate unui anumit cadru politic, transilvănean și european, din care nu au lipsit momente de criză internă și implicații diplomatice. Căutând să-i convertească pe români la calvinism, ca o măsură de întărire a regimului politic, principii Transilvaniei încercau să-i contrapună nobilimii vindicative, recunoscându-le superioritatea numerică în comparație cu națiunile privilegiate, într-o etapă în care îndeplineau un rol important în viața economică și militară a țării³⁸.

Discursul istoric onorat de Zenovie Pâclișanu, așa cum este ilustrat de abordarea raporturilor românilor cu calvinismul în veacul al XVII-lea, se remarcă prin considerații moderate, atașament lucid față de istoria națională, obiectivitate și mult simț civic³⁹. Insistențele noastre asupra acestui efort istoriografic, care poate fi așezat alături de cel semnat de Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ștefan Meteș ș.a., justifică întrebarea pusă cu câțiva ani în urmă, dacă Zenovie Pâclișanu poate fi considerat și un istoric al Reformei⁴⁰?

IACOB MĂRZA

³⁵ Cf. Pompiliu Teodor, *Beziehungen zwischen Reformation und Rumänen in spiegel vornehmlich rumänischer Geschichtschreibung*, în *Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen vor Reformation und Humanismus nach Südosteuropa*. Herausgegeben von Georg und Renate Weber, Köln, Wien, Böhlman Verlag, 1985, p. 78-94.

³⁶ Vezi, de pildă, Iacob Mărza, *Coordonnées de l'enseignement roumain en Transylvanie au XVIIe siècle*, în *Revue roumaine d'histoire*, XXVI, 4, 1987, p. 383-389; Denisa Legenda, *Dinamica învățământului și a științei de carte în Țările Române în secolul al XVII-lea*, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*. Coordonatori: Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 186-204.

³⁷ Concluzii la Eva Mărza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, „Imago”, 1998.

³⁸ *Istoria României*, p. 262-266.

³⁹ Iacob Mărza, Remus Câmpeanu, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 212-214.

⁴⁰ Tiberiu Boitor, *Zenovie Pâclișanu, istoric al raporturilor românilor cu „Reforma” (secolele XVI-XVII)*, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Facultatea de Științe. Coordonator științific: Prof. Univ. Dr. Iacob Mărza, Alba Iulia, 1999, 60 p.